

Indtryk fra to kirkegårde i München

af Flemming Tschuriloff.

Under et besøg på den internationale havebrugsudstilling IGA 83 i München i juni 1983 var der mulighed for et par afstikkere til begravelsespladser. Dem er der mange af i München, – en Nordlig (1896-99), en Sydlig (1557, 1819, 1847), en Østlig (1894-1900), en Vestlig (1900-1903), to skovkirkegårde og en parkkirkegård samt 18 mindre, lokale kirkegårde. Alle under Städtische Bestattung (die stadteigene Friedhöfe). Dertil kommer 27 nicht stadteigene Friedhöfe ved kirker og klostre. (Efter Gemeinderordnung vom 16. Dezember 1959).

De følgende bemærkninger og billeder skal derfor kun tages som de begrænsede, umiddelbare indtryk en hastig spadseretur giver, men kirkegårde i dag skal også give det travle publikum – for hvem »dvælen« er et ukendt begreb – på et kort besøg et helst gunstigt indtryk; og derfor er denne synsvinkel vel ikke helt af vejen.

Hvorfor besøger man så af alle disse kirkegårde netop Der Städtliche Friedhof an der Thalkirchner Straße og Waldfriedhof, Fürstenrieder Straße? Den første fordi man tilfældigvis ser en tidsskriftartikel om den under rejseforberedelserne, den anden fordi ordet »Waldfriedhof«, som i Norden, kan dække over så meget. Hvortil kommer, at den er så stor; man ser den let på kortet: 2,5 km på den længste led.

Südfriedhof er Münchens »Assistens Kirkegård«, her hviler de berømte, både de lokale, nationale og internationale. I München kender man Georg Pranger, hofnar hos kurfyrsten Karl Theodor, i København kender man »barbermale-ren«, John Christensen fra Kapelvej. I Tyskland kender man Franz Xaver Gabelsberger, stenografiens opfinder, i Danmark kender man C. G. Andræ, forholdstalsvalgmetodens opfinder. Og i hele verden kender man fysikerne Georg Simon Ohm og Niels Bohr.

Südfriedhof på 10 hektar er omgivet af en mur, faldefærdig som murene på Assistens Kirkegård. 6 millioner DM vil en istandsættelse koste. 500 udvalgte gravmæler af de 5000 vil i gennemsnit koste 10.000 DM at bringe i stand. Man sætter sin lid til bryggerierne, hvis stiftere alle er begravet på Südfriedhof.

Der er andre paralleller til Assistens Kirkegård, men også forskelle. Siden 1943 har der ikke fundet begravelse sted og et vist antal fastboende accepteres. De

München, Südfriedhof.
Indgangen ved
Thalkircher Strasse.

München, Südfriedhof.

München, Südfriedhof.

München, Südfriedhof.

München, Südfriedhof.

München, Südfriedhof.

sover i gravarkaderne, pakker hver morgen omhyggeligt deres nødtørftige sengeklæder sammen, finder tandbørsten frem fra sit gemme under en løs marmorplade og begiver sig til vandkummen. Under oktoberølfesten får de selskab af A-mennesker fra hele verden, for det er en stiltiende aftale, at man ikke sover dagen væk på kirkegården, hvad man ellers nok kunne fristes til, selv i klart sommersolskin hersker et dæmpet lys under løvtræerne, plantet efter 2. verdenskrigs ødelæggelser. Ellers finder man især tuer med vedbend og bregner til at markere gravstederne foran monumenterne, der står harmonisk i den grønne frodighed, trods en strengt geometrisk afdelingsplan uden opdeling i roder. Det må være et bevidst valg, at man helt har undladt at plante de traditionelle stedsegrønne træer og buske: dette er en mindepark, det viser monumenterne med al ønskelig tydelighed; der er ikke behov for yderligere effekter.

Den gamle Waldfriedhof er jævnaldrende med de store centralkirkegårde fra århundredeskiftet. I en særdeles læseværdig artikel fra 1922 i *Architekten*, XXIV Bind, omtaler G. N. Brandt »den allestedsnærværende romantiske Trang til at blive det gængse Gravsted kvit, ved at lade det opløse sig i det frie Landskab«. Hvad G. N. Brandt efterfølgende skriver er så skarpt formuleret, at han bør citeres i sin helhed:

»Det første moderne og praktiske forsøg i denne Retning i Europa skyldes Prof. Grässel, der i 1904 anlagde den nu saa berømte Münchener Waldfriedhof. Alene Valget af Terrainet, en udvokset Fyrreskov, betød et rask Angreb paa det gængse Gravsted, idet derved baade Plantning af almindelige Haveblomster og Hække i Realiteten umuliggjordes på Grund af de fysiske Forhold. Dette blev nogle Aar senere slaaet fast ogsaa i Princippet, idet Grässel fik gennemført Servitutter, der søger at bringe baade Beplantning og Monument til at glide ind i Skovmilieuet. Grässel er beundringsværdig som den handlekraftige Mand, der fik Bugt med Publikums Uvilje, Autoriteternes Mistro, Kunstnernes Selvraadighed, og Stenhuggernes og Gartnernes Kortsyn. Og dog er Münchener Waldfriedhof trods alt ingen Skønhedsaaftenbaring, og den har, i og udenfor Tyskland, sat Spor der skræmmer eller i det mindste advarer stærkt.

Udenfor Grässels banebrydende Arbejde vilde det imidlertid næppe være sket, at Stockholm havde valgt Fyrreskoven ved Enskede, som passende Areal for sin ny søndre Begravelsesplads. Det Anlæg, som her er under Udførelse, vil om føje Aar nyde Ry som den smukkeste Kirkegaard nord for Alperne. Hertil bidrager, at den anvendte Skov er langt mere stemningsrig og navnlig at det hele Anlæg ligger i et langt højere kunstnerisk Plan end Münchener Waldfriedhof. Arbejdet, der efter en Konkurrence, hvor Arkitekterne Asplund og Lewerentz sejrede (se *Architekten Nov. 1917*), blev for selve Anlæggets Vedkommende, overdraget denne sidste. Arbejdet støttes af Avtoriteternes Forstaaelse af dets Værdi og store Vanskelighed, og af Begravelsesvæsenet i Stockholm i langt hø-

jere Grad end i tyske Byer har gjort sig til Herre over Gravenes Udstyr. Den systematiske Maade, hvorpaa Publikum er blevet paavirket og den Behændighed, hvormed Monumentindustrien er bragt til at arbejde med, i Stedet for at arbejde mod, betegner et ualmindelig elegant Stykke Administration. Uden dette forudgaaende Arbejde vilde Architekten næppe have faaet Lov til at beherske Gravene, som han nu faar, og Skovkirkegaarden vilde næppe blive det, den nu tegner til. At gaa nærmere ind på dette kunstneriske og administrative Arbejde fører uden for denne Afhandlings Rammer. Kun skal nævnes, at Skovkirkegaarden, som den nu udformes, i sin Ide afviger fra Grässels og alle lignende Anlæg deri, at Lewerentz nok ønsker, at Beplantningen og Monumenterne skal harmonere med Skoven, men dog ser langt mere arkitektonisk paa Opgaven. Forskellen kan maaske bedst udtrykkes saaledes, at Grässel ikke slipper den romantiske Ide om en skov isprængt med grave, medens Lewerentz ser Sagen mere som den er, nemlig en Begravelsesplads tilnærmet et særligt Terrain. De to Generationers forskellige Synsmaader kommer stærkt frem baade i Vejføring og i Nyplantning. Men det der særlig interesserer i denne Sammenhæng, nemlig det almindelige Gravsteds Opløsning er lige stærkt efterstræbt begge Steder. Dets Grænser markeres hverken ved Hæk eller ved den i Sverige og Tyskland gængse firkantede Græs- eller Efeuhøj, og dets Beplantning søges bragt i Overensstemmelse med Skoven. Dette opnaas ved Anvendelse af Planter, der passer til Skovbundskarakteren, d.v.s., mosagtige Pudeplanter eller tæppedannede Planter som pengebladet Fredløs o.l., eller allerhelst kun ved en enkelt Ranke om Monumentet eller ved en Bregne ved dets Fod.

Med et saadant naturligt Landskab harmonerer kun vilde eller højst let forædlede Planteformer, der enten virkeligt hører hjemme eller til Nød se ud, som om de hørte hjemme i vedkommende Landskabstype; derfor virker alle Haveplanter med iøjnefaldende Blomster forstyrrende. Man maa altsaa begrænse sig til en Plantebestand, der kun tager sig ud som frit- eller hellere vildtvoksende, men derimod ikke som »plantet« endsiges som kultiveret. Det forsømte Gravsted harmonerer bedre med den urørte Skov, end de gartnerisk velplejede. Paa dette Punkt vil man ved denne Art Forsøg komme til at staa overfor en meget stor Vanskelighed, idet Pietetsfølelsen overfor de Døde uheldigvis netop vurderes efter Gravstedets Vedligeholdelse; dets gartneriske Soignering er i Nordeuropa bleven en ydre Maalestok for Følelserne paa samme Maade som Sørgedragten. At Maalestokken er falsk hjælper intet, den er indgroet i Bevidstheden, og der maa regnes med den i Generationer endnu. Grässels storslaaede Plan, der ved sin Realisation har lidt saa meget, bærer i høj Grad Præget af, at de Kredse, hvor den honneste Ambition og Pengene er rigeligt repræsenteret, trods alle Forskrifter og Paabud, har ført Gravstedets gartneriske Traditioner med sig ud i Skoven til Skade for dennes oprindelige Stemning. Derfor er de fattiges Grave og Grupperne med Grave for Soldater og »Revolutionsofre« de Steder, hvor den oprindelige Tanke med Vegetationen er klarest gennemført. Den Kirke-

gaardsbestyrelse, der paatænker Anlægget af en Begravelsesplads med saadanne opløste Grave, vil møde en stor økonomisk Vanskelighed. Naar man ved, at den gartneriske Entreprise med Gravenes Vedligeholdelse og Tilplantning paa alle Nordeuropas større Kirkegaarde i den sidste Generation har været det regnskabsmæssigt bærende, er det klart, at det på en Kirkegaard, hvor det vildtvoksende er Idealet, vil være nødvendigt at omlægge den hele Økonomi. Münchneranlægget bærer på dette Omraade i høj Grad Spor af en oprivende Strid mellem økonomiske og æstetiske Synspunkter. I Stockholm, hvor der endnu kun er foretaget Liniebegrovelser er denne betydningsfulde Konsekvens af Systemet endnu ikke traadt frem«.

At de konflikter, som Brandt beskriver, ikke er et overstået stadium viser de efterfølgende billeder til en vis grad; også at man ved anlægget af Neuer Teil ikke var nået til større erkendelse.

Først ses et gravsted fra 1982 på den gamle del (fig. 1), som i udformning og gartnerisk plejeniveau står i skærende kontrast til beliggenheden på en skovkirkegård. En lille afdeling på gamle del (fig. 2) skal ses med en tilsvarende fra nye del til sammenligning. Træernes tyngde, afdelingens placering med kortsiden mod en større vej, det moderat udnyttede areal, den forskudte sti, alt er med til at give en rimelig helhed. Den nye afdeling rummer ingen forsonende elementer

München, Waldfriedhof (fig. 1).

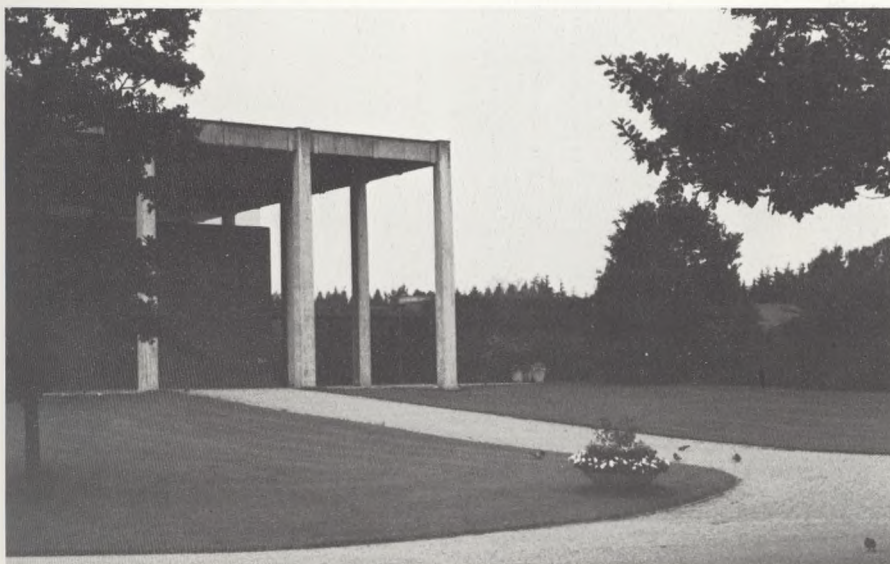

München, Waldfriedhof (fig. 2).

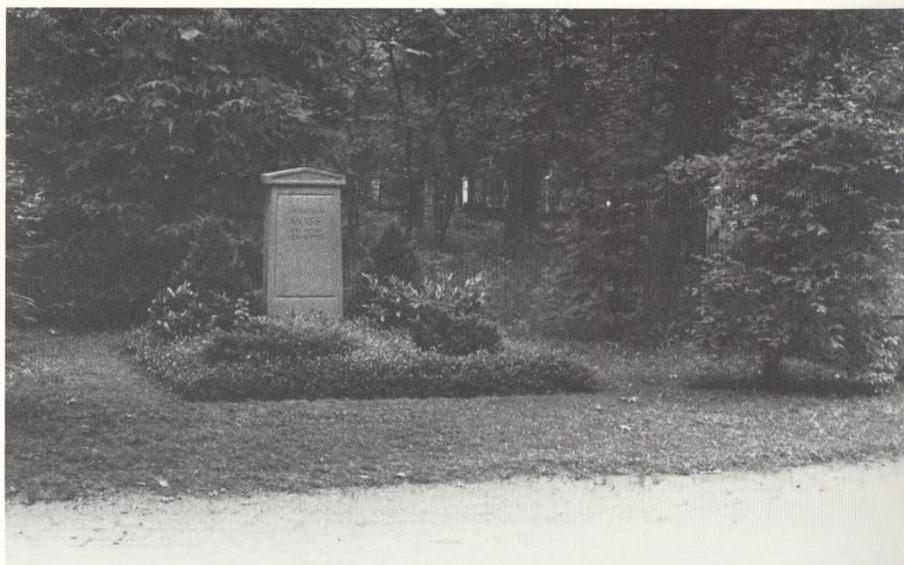

München, Waldfriedhof (fig. 3).

i sin blotlagte orden og stabilitet, og det er vanskeligt at forestille sig, at det kan blive anderledes. Man bliver bestyrket i denne tanke, når man fortsætter videre til kapellet på nye del (fig. 4). Bygningens vælde står i voldsom kontrast til den meningsløse sammenplantning i forgrunden. De to sidste billeder (fig. 5 og 6) viser en langt bedre indpasning i skovmiljøet end i figur 1, og mellem 5 og 6 er der

München, Waldfriedhof, kapel (fig. 4).

München, Waldfriedhof (fig. 5).

igen en betydelig udvikling i den gartneriske finesse og forenkling. Gravstenen med længstemålet i vandret plan underordner sig højskovsmotivet; den opadstræbende gravsten med de klassicistiske detaljer konkurrerer med sine omgivelser.

Der er stadig langt til G. N. Brandts opløste gravsted.

München, Waldfriedhof (fig. 6).